

ЗЛОЧНИИ БУГАРСКИХ ОКУПАТОРА У ТОПЛИЧКОМ ОКРУГУ ОД 1915-1918. ГОДИНЕ

Апстракт: *Рад обрађује догађаје за време бугарске окупације Србије у периоду 1915-1918. године и то на подручју некадашњег Топличког округа. Од три округа који су страдали за време те окупације, Топлички је поднео најтеже жртве. Рад обрађује размере геноцида, кроз документовану грађу о убиствима, денационализацији, интернирању становништва, пљачкању и другим видовима ратних злочина.*

Кључне речи: *Топлички округ, срез Косанички, срез Добрички, срез Прокупачки, ратни злочини, геноцид, убиства, интернација, пљачка, паљевине, силовања, демографска катастрофа.*

Уочи I светског рата Топлички округ, који је предмет разматрања овог рада, био је један од мањих округа у Краљевини Србији. Обухватао је територију данашњих општина: Куршумлије, Блаца, Прокупља, Мерошине, Житорађе и Дољевца, без села на десној обали Лужне Мораве. Округ се састојао од три среза. Највећи је био Добрички срез, који је обухватао територију данашњих општина: Мерошине, Житорађе и Дољевца, затим Прокупачки срез, који је обухватао приближно територију данашњих општина Прокупља, Блаца и Косаничког среза, који се простирао приближно на територији

данашње општине Куршумлије.

Овај округ је заједно са још неколико округа југоисточне Србије, имао ту несрећу да у јесен 1915. године буде окупиран од стране бугарске окупационе војске у саставу такозване војноинспекционе области „Морава“ са седиштем у Нишу. Свака окупација је, по природи ствари тешко искушење за народ на окупираној територији. Тако је одувек било, од како постоје ратови међу народима. Никада ниједна окупација није била лака, била је само мање или више сурова. Међутим, бугарска окупација Србије у периоду 1915-1918. године представљаће пример

бескрајне суровости, дивљаштва и невиђених злочина, што ће у крајњој линији резултирати правим геноцидом над покореним народом, што је довело и до познатог Топличког устанка 1917. године, који је у суштини претстављао очајнички вид отпора и супротстављања истребљењу.

За ове три године бугарске окупације, Топлички округ је претрпео невиђене страхоте, поднео бескрајне људске и материјалне губитке, који, када се детаљније анализирају, недвосмислено упућују на закључак да се у овим крајевима није радило само о кршењу одредби међународног ратног права, већ да је над српским народом у овим крајевима извршен смишљен и организован геноцид.

Разлоге за такво понашање бугарских окупатора детаљно је анализирао Миливоје Перовић¹ и нема потребе да се на њима шире задржавамо. Довољно је рећи да у основи таквог понашања стоји намера да се у пракси спроведе великобугарска политика која цео југоисток Србије сматра бугарским етничким простором. Да би се то консеквентно спровело у дело било је неопходно извршити насилну бугаризацију народа окупираних територија, по цену и физичке ликвидације сваког ко пружа отпор томе. Денационализација је у основи сваког геноцида, а на примеру Топличког округа то се најбоље може уочити. О тој смишљеној политици и њеним последицама, речито говори део инструкције генерала Нерезова која, поред осталог, анализира могуће понашање становниш-

¹ Пеовић М.: Топлички устанак 1917. Београд 1971, стр. 29-57

тва у појединим деловима окупираних територија у односу на процес бугаризације, као и какве мере треба предузимати.

О становништву Топличког округа се, у тој инструкцији, поред осталог наводи:

„Другу групу овдашњег становништва сачињавају они који су дошли из Шумадије у Моравску област и то су Срби и Црногорци... Они су растурени по целој области и настајују велики број насеља око Прокупља и Куршумлије. Управо они чине центре српске организације и србизације Мораве... Та група становништва је непомирљива....То су ти који су дигли руке против бугарске државе и њихова свест је непоколебљива.²

Управо ова оцена генерала Нерезова објашњава зашто је становништво Топличког округа имало да претрпи најстарашије репресалије оличене у масовним покољима, мучењима, силовањима, беспримерној пљачки до голе коже, спаљивањем целих села итд. Најстрашније муке које поремећени ум може да замисли сручиле су се на сиромашно и поносно становништво Топличког округа, за које је окупатор, са правом, претпостављао да се неће добровољно бугаризовати. Судбина тог народа најављена је у чувеној лапидарној изјави председника бугарске владе Радославова:

² ANNexses aux documents relatifs aux violations des Conventions de la Hague et du Droit international en general commises de 1915-1918. par les Bulgares en Serbie occupee. Paris 1919. god. Tom I/U daljem tekstu Dokuments./

„Може се Србија обновити, може Србија после рата и да се повећа, али у Србији више неће бити Срба.“³ Све што се у Топличком округу догађало за три године бугарске окупације, била је само реализација у пракси ове страшне реченице бугарског председника владе.

Денационализација

У основи сваког геноцида налази се денационализација. Полазећи од, како М. Перовић каже: „сулуде идеје“, да је становништво ових крајева бугарског порекла, то је окупациона власт од првог дана окупације отпочела смишљен и добро организован процес денационализације Срба, који се, због њиховог одбијања да се изјасне као Бугари, претворио у процес насилне бугаризације.

Суштину тог процеса оличавала је реченица: „Реч Србин треба да се потпуно изгуби и нико не сме да је изусте, сви треба да је потпуно забораве“. Како је то у пракси изгледало види се из изјава које су после ослобођења давали преживели становници Топличког округа члановима Анкетног одбора Народне Скупштине, који је испитивао догађаје за време окупације.

Тако председник општине из Жуча, срез Косанички, у својој изјави наводи: „Бугари су наше грађане на скупове сабирали и говорили им да су их од Срба ослободили и тражили су силом да се врате бугарској вери, да говоре бугарски, да бугарски читају и пишу, капе српске да не носе, славе да се не славе и уопште

све српске обичаје и завете су забрањили...“⁴

Слично сведочи и председник општине из Куршумлије: „...Забрањивали су српски говорити. Отворили су школе у којима се само бугарски морало учити. У црквама и на парохијама одређени су њихови свештеници, а наши интернирани, од којих су многи, као и друге виђеније личности убијени. Казали су да је „Моравска област“ бугарска земља. Да смо ми Бугари, стално су нам говорили да су нас они ослободили“.

Нормално је да се у процесу денационализације први на удару нађе језик. Зато су окупатори и забрањивали да се српски употребљава у свакодневной комуникацији. Сва кореспонденција се морала водити на бугарском језику. Натписи на фирмама и сви натписи на јавним местима су морали да буду исписани на бугарском језику. Сва писма која би била написана на српском језику уништавана су на лицу места. Оно што је најстрашније и најнецивилозаваније, био је погром књига на српском језику. Према једном упутству Моравске инспекције из Ниша, окружни начелници су у својим окрузима морали да организују конфискацију српских књига, новина, географских карата. Оно што су сматрали да има неку вредност, требало је да се пошаље за Софију а све остало да се спали. Књижаре су могле да продају само књиге на бугарском језику. Српски језик је био стављен ван закона.

О том вандализму лепо сведочи К. Шпанић, који је успео да пре-

³ Перовић, н.д. стр. 47

⁴ Музеј Топлице у Прокупљу, Збирка Ту, инв. бр. 202 и 205

живи бугарску окупацију у Прокупљу и да о њој остави писмени траг. Спаљивање књига у Прокупљу он описује на следећи начин:

„Непријатељ је тражио не само физичко него и економско и духовно ропство. Нарочито су се Бугари одликовали спаљивањем књига. Испред прокупачког начелства Бугари су читаво брдо од књига, одузетих од Прокупчана, упалили тако, да се пепео разлетео заклањајући сунчеве зраке. Та паљевина књига трајала је неколико дана. Поштеђене су биле оне књиге које су биле на немачком језику, све француске књиге и оригинали или преводи, као и италијанске и енглеске – спаљиване су.“⁵

Рат против српског језика је био немилосрдан и спровођен је на свим нивоима. За изговорену српску реч могла се и глава изгубити. О томе речито сведочи једно упутство бугарских виших власти у којем се дају инструкције нижим органима на терену како да се понашају у искоренивању српског језика, који им је очигледно, био велика препрека у насилној бугаризацији народа:

„Објавите најбржим начином следеће: Убудуће нико не сме да употребљава речи као што су банка, динар, председник, прота и др. јер су то српске речи. Они који се не буду покорили овом наређењу биће врло строго кажњени. Пошаљите копију овог наређења чиновницима полиције да би водили рачуна о његовом извршењу.“⁶

На свакој општинској згради, на свакој јавној установи и на дру-

гим пригодним местима биле су постављене табле на којима је писало: „Овде је забрањено говорити српски“. До које мере се ишло на ригорозно сузбијање српског језика указују и бројни случајеви да су бугарски полицајци једноставно на сред улице убијали човека ако би гласно изговорио неколико речи на српском језику.

Затирањем српског језика и српске књиге, као и поништавањем српске историје и традиције, бугарски окупатори су се надали да ће брже и ефикасније спровести свој програм бугаризације. У том програму посебно место је имао и образовни систем. Одмах после уласка окупатора, све српске школе су одмах биле затворене а наставно особље отпуштено, делом интернирано а делом побијено. Уместо затворених српских школа било је предвиђено отварање бугарских основних школа у сеоским општинама и нижим гимназијама и градовима.

Међутим, Бугари нису имали довољно кадрова да такву политику до краја доследно спроведу. Једноставно нису имали довољно просветних радника, а и многи су били мобилисани као резервни официри и налазили су се на фронту. Зато су у окупиране крајеве слали приучене „учитеље“, који су, недовољно образовани, постигавали само супротан ефекат. Родитељи су у почетку одбијали да шаљу децу у овакве школе, али су, убрзо, под претњом строгах казни то ипак морали да чине. Деца су у школама добијала нова, бугаризована имена и презимена и од Петровића би постајао Петров, од Марковића Марков итд. Настава је била

⁵ Шпанић: Србија под окупацијом, стр. 10

⁶ Dokuments, tom I, стр. 300

искључиво на бугарском језику, а деца су кажњавана ако не би добро савладала бугарски језик.

Сличан однос окупатори су имали и према српској цркви, јер су у њој видели велику препреку за остварење своје политике бугаризације. Свештенике су одмах, као и све друге државне службенике посмењивали, интернирали и делом побили. У целом Топличком округу остало је само неколико свештеника који су се крили у шуми, а неки ће касније постати истакнуте комитске вође, као на пример поп Димитрије Димитријевић из Гргура или Василије Антић, који ће погинути у борби са Бугарима. За бугарске окупаторе српски свештеници су били: „...суштински израз српског духа...Ако има још кога треба га интернирати...“

А о томе како су се односили према српској цркви и свештеницима Међусавезничка комисија, формирана да истражи бугарске злочине, наводи следеће податке: „У мржњи према српској цркви, Бугари су терали до бестијалности. Они су поганили српске цркве и олтаре у њима, скидали голе српске калуђерице, јахали српске попове и калуђере, пљували им на браду, затварали их у најгоре ћумезе и у случају интернирања, терали их пешке, без зимског одела и обуће и још тукли кундацима. У заробљеничким логорима користили су их да перу собе, износе ђубре и чисте клозете. Они су били у тако јадном стању да је један умро од вашију. Од силног злостављања неки свештеници су померили памећу а неки, насупротив свим забранама

своје вере, извршили самоубиство“.⁷

Тешко је набрајати шта су све бугарски окупатори радили да би извршили немогући задатак – претворити Србе у Бугаре. После свих мера, од којих су неке спровођене са крајњом окрутношћу, после забране српског језика, српске књиге и штампе, после увођења свог образовног система са јасно израженом националном индоктринацијом, после уклањања скоро целе српске интелигенције у циљу обезглављивања становништва како би га лакше бугаризовали, једном речју, после целе једне године готово натчовечанских напора, окупатори су морали да признају неуспех. У једној доста објективној анализи коју је урадио генерал Кутинчев, командант војноинспекцијске области у Нишу и послао својим претпостављеним 20.11.1916. године, поред осталог констатује: „Васпитан на овај начин десетинама година, нарочито у последњих десет година, овај се народ прожео толико јаким и шовинистичким осећањима да је стигао до фанатизма. Зато би било наивно веровати да ће се он помирити са својим положајем... напротив он нас прикривено мрзи, не подноси и очекује са прикривеном злобом, да се баца на нас у најнезгоднијем моменту“.⁸

Само три месеца после овог рапорта генерала Кутинчева, избио је Топлички устанак. Командант вој-

⁷ Rapport de la commission interalliee, specialement designee pour constater les violations des conventions de la Hague at du Droit international en general, commises de 1915-1918 par les Bulgares en Serbie occupee. Београд 1919. стр. 28

⁸ Перовић, н.д. стр. 49

ноинспекцијске области Морава био је добар аналитичар. Међутим, због неуспеле бугаризације поверене му области, која је резултирала оружаним устанком, био је смењен са положаја. За новог команданта постављен је сурови пуковник Протогеров, који ће се „прославити“ најсуровијим ратним злочинима.

Физичка ликвидација становништва

Број убијених лица на подручју Топличког округа за време бугарске окупације 1915-1918. године никада није тачно утврђен. Вероватно се неће ни утврдити. Спискови убијених, који су рађени после ослобођења Србије 1918. године нису потпуни. У неким општинама су евидентирани само убијени за време Топличког устанка 1917. године. У једном броју сеоских општина нису евидентирани и они који су умрли или ликвидирани у интернацији или на путу ка местима интернирања. Било је и доста уништених фамилија из којих није имао ко ни да пријави жртве. Има и доста неподударности у списковима, нису рађени по јединственој методологији, у неким се наводе датуми смрти у неким не, у неким се наводе имена злочинаца у неким не итд.⁹

Карактеристично је да нигде нису евидентирани они који су касније помрли од последица тешких мучења, пребијања, бодења ножевица и слично. А таквих је било на хи-

љаде. Општи је утисак који се може стећи увидом у постојећу грађу јесте да је неповратно пропуштен прави тренутак да се укупне жртве детаљно испитају и забележе. Колико је велики пропуст што нису свуда забележени они који су страдали у интернацији, а упућивани су и пре и после устанка, најбоље се види на примеру општине Блажево. Из те општине је у интернацију послато 101 лице. Од тога је у интернацији изгубило живот 65 особа или 64,3% интернираних. Такав проценат смртности се ни на фронтима не бележи. Најтрагичнија је чињеница да од тих 65 настрадалих, више од половине, тачније, 35 особа било је у старости од 18 до 25 година. Један је настрадао у 16 години живота.¹⁰

Аутор је успео да анализом свих пописа, затим многих докумената који се чувају у разним архивима, као и код појединаца, дође до имена и презимена 4.471 лица убијених на територији Топличког округа у периоду 1915-1918. године, потпуно свестан чињенице да то није, нити може бити коначан податак. Довољно је само навести податак да се нигде не наводе имена људи и жена који се непосредно после ослобођења умрли од последица пребијања, сакаћења, силовања и разних других облика мучења, који су несумњиво имали смртоносне последице после одређеног времена.

Број убијених који се наводи у овом раду сигурно није коначан, међутим он је апсолутно документован и то је доња цифра од које се може поћи у анализи геноцида у Топ-

⁹ Аутор је користио спискове који се налазе у Архиву Војноисторијског института у Београду, Ист. архиву Ниш, Ист. архиву Прокупље као и у збирци „Топлички устанак“ у Музеју у Прокупљу.

¹⁰ Dokuments, Том II, стр. 2259-262

личком округу. Иза сваке цифре стоје тачно утврђена имена и презимена жртава.

Доста је уврежено мишљење да су жртве у Топличком округу побијене за време устанка и непосредно после њега, што није тачно. У Топлици је систематски убијано становништво још од првог дана уласка бугарске, немачке и аустроугарске војске на ово подручје па све до октобра 1918. године када је овај округ ослободила победоносна српска војска.

Само неколико дана после уласка у Прокупље, почетком новембра 1915. године, убијен је прокупачки апотекар и познати национални радник Ђорђе Брзаковић. Скоро у исто време у Куршумлији је убијен најугледнији грађанин, председник општине Миле Милосављевић, стар 47 година, чији је једини грех био тај, што је као претставник српских локалних власти остао у граду да сачека окупатора, сходно одредбама међународног ратног права.¹¹

И следећа жртва из Куршумлије био је угледни грађанин, свештеник Риста Поповић, који је заједно са осталим свештеницима и учитељима протеран у интернацију и на путу према Нишу био убијен.¹² И свештеник из Орљана, Првуловић

био је сачекан на путу и убијен те јесени 1915. године.

И док још у Топличком округу није постојао никакав отпор према окупатору, у прва два месеца окупације, новембра и децембра 1915. године, већ је на стотине људи побијено без икаквог ваљаног разлога, искључиво ради пљачке или застрашивања становништва. Навешћемо само неке примере: Кешељевић Петар из Вукојевца убијен новембра 1915; Глиговић Н. Васо заклан у потоку 20.12.1915; Мићовић Дамњан стрелан 1.12.1915; Вељковић Раденко из Дабиновца убијен 15.12.1915; Антоније Вулетић из Богујевца, стар свега 15 година, убијен је од Бугара 2.12.1915. године само зато што им није скинуо капу у пролазу, у знак поштовања.

Са убиствима се наставило и током 1916. године да би се кулминација достигла током 1917. године у години избијања и гушења устанка. Међутим, чак и после угушења устанка, током 1918. године, у задњој години окупације, било је изузетно много убистава. Тај стравични покољ у Топличком округу се најбоље може сагледати из прегледне табеле убијених по срезовима и општинама тадашњег Топличког округа.

¹¹ Извештај Анкетног одбора, Београд, 1920, стр. 4

¹² Documents, том II, стр. 324

СРЕЗ ДОБРИЧКИ

Општина Азбесница

- Азбесница	87	убијених
- Крајковац	65	„
Укупно	152	убијених

Општина Александровац

- Александровац	77
- Мраморски Поток	22
Укупно	99

Општина Влахово

- Влахово	14
- Бабин Поток	8
- Бериље	22
- Лукомир	21
- Подина	8
Укупно	73

Општина Дубово

- Дубово	15
- Коњарник	13
- Асановац	5
- Каре	7
- Зладанац	3
- Н. Момчилово	17
- С. Момчилово	12
- Пасјача	16
Укупно	88

Општина Ђакус

- Бучић	2
- Држановац	4
- Ђакус	2
- Пејковац	2

Општина Балајнац

- Балајнац	55	убијен
- Батушинац	31	„
- Градиште	26	„
- Брест	15	„
- Меровина	21	„
Укупно	148	„

Општина Д. Црнатово

- Доње Црнатово	16
- Бадњевац	43
- Г. Грнатово	8
- Г. Дреновац	11
- Д. Дреновац	2
- Грудаш	1
- Топоница	24
Укупно	105

Општина Житорађа

- Житорађа	27
- Речица	2
- Глашинце	1
- Смрдић	5
- Дебели Луг	6
- Студенац	16
- Јасеница	1
Укупно	58

Општина Југбогданавац

- Југбогданавац	3
- Арбанасце	20
- Балчак	6
- Бела Вода	4

- Самариновац	36
<u>Укупно</u>	<u>46</u>

- Бучинце	4
- Добротић	21
- Ђуревац	4
- Нова Божурна	4
- Ново Село	3
- Доња Стражава	5
- Горња Стражава	13
- Појата	1
<u>Укупно</u>	<u>88</u>

Општина Облачина

- Облачина	9
- Баличевац	32
- Биљег	5
- Лепаја	9
- Рожина	26
<u>Укупно</u>	<u>81</u>

Општина Пуковац

- Дољевац	4
- Драшковац	9
- Кочане	11
- Међа	8
- Шајиновац	28
- Пуковац	34
<u>Укупно</u>	<u>94</u>

Општина Орљане

- Орљане	8
- Шарлинце	8
- Мекиш	6
<u>Укупно</u>	<u>22</u>

Општина Стара Божурна

- Доња Расовача	10
- Костадиновац	2
- Злокућане	3
- Г. Расовача	2
<u>Укупно</u>	<u>17</u>

Општина Петровац

- Бајчинце	7
- Девча	29
- Дешилово	24
- Клисурица	8
- Г. Кординце	5
- Д. Кординце	1
- Микуловац	3
- Петровац	12
- Костеница	1
- Џигољ	13
<u>Укупно</u>	<u>93</u>

Укупно у срезу Добричком је за време окупације, према доступним подацима, убијено 1.454 особа. У овом срезу најтеже су страдале општине: Азбресничка, Балајничка, Александровачка и Мраморска. У Азбресничкој општини су убијене 152 особе, у Балајничкој 148, Доњо-црнатовачкој 105, Александровачкој 99 и Мраморској 90 особа. Од села

најстрашнију судбину у овом срезу имало је село Азбресница у којем је побијено 87 особа, док је у Алесандрову убијено 77 особа, а у Мрамору 52 особе. Ова три села су, поред осталог, претрпела најтеже губитке и због тога, што су се прва наша на удару бугарских трупа, које су из Ниша кренуле ка Прокупљу у циљу угушења Топличког устанка.

СРЕЗ КОСАНИЧКИ

Општина Куршумлијска Бања

- Куршумл. Бања	15 убијених
убије- - Вукојевац	34
- Врело	19
- Дабиновац	39
- Крток	25
- Љуша	62
- Тачевац	20
- Тијовац	14
- Трмка	19
- Шатра	26
<hr/>	
Укупно	273

Општина Грабовница

- Грабовница	14
- Барлово	11
- Богујевац	5
- Дединац	57
- Д. Точане	12
- Космача	63
- Крчмаре	32
- Маричице	9
- Ново Село	10
<hr/>	
Укупно	213

Општина Добри До

- Добри До	43
- Трпеза	9
- Трн	9

Општина Жуч

- Жуч	8
- Влахиња	6
- Игриште	7
- Магово	7
- Невада	5
- Пачарађа	3
- Сагоњево	38
- Селова	9
<hr/>	
Укупно	83

Општина Иван Кула

- Иван Кула	9
- Ђаке	45
- Заграђе	4
- Свињиште	44
<hr/>	
Укупно	102

Општина Куршумлија

- Куршумлија	73
- Баћоглава	14
- Бело Поље	11
- Висока	16
- Вршевац	24
- Дубрава	6
- Жегрова	12
- Кастрат	13

- Прекорађе	3
- Мачја Стена	6
- Секирача	1
<hr/>	
Укупно	71

Општина Луково

- Луково	4
- Бабица	4
- Мрча	40
- Бачићи	5
- Требиња	2
- Љутова	2
- Сеоце	10
- Трешњица	7
- Миочиће	1
<hr/>	
Укупно	75

- Мачковац	40
- Микуљана	7
- Мирница	22
- Пепељевац	7
- Перуника	2
- Пљаково	24
- Самоково	18
- Селиште	7
<hr/>	
Укупно	296

Општина Рача

- Рача	49
- Василијевац	18
- Дегрмен	20
- Зебица	2
- Кутлово	9
- Мердаре	39
- Механе	8
- Орловац	8
- Преветица	7
- Пупавица	32
- Равни Шорт	30
- Рударе	45
- Матарова	16
<hr/>	
Укупно	283

Укупно је у Косаничком срезу убијено 1396 особа, односно, толико је, именом и презименом утврђено. Број убијених је сигурно далеко већи, међутим, цифру од 1396 особа је аутор успео да документује према расположивим подацима и тачно утврђеним идентитетом убијених.

Косанички срез је несумњиво највише настрадао у Топличком округу. Уочи рата овај срез је имао свега 18.511 становника. Од тога је за време окупације убијено 1.396 особа или 7,5% укупног становништва. Најтеже је била погођена општина

Куршумлијска Бања, која је пре рата имала 1.618 становника а из те општине је побијено 273 лица или 17% становништва. У тој општини је скоро уништено село Вукојевац, у којем је побијено 43,5% становништва. Ово село више не постоји.¹³

Тешко су страдале и Рачанска и Грабовничка општина. У општини Рача побијено је 283 особа или 10,5% укупног становништва, док је

¹³ Статистички подаци о броју становника овог среза из 1910. године, коришћени су из „Хронике Косанице“ од М. Максимовића, Куршумлија, 1986.

у општини Грабовница убијено 213 особа или преко 7% предратног становништва. Упадљиво је да су најтеже настрадале општине које се налазе у подножју планине Соколовице,

за коју су Бугари сматрали да је главно скровиште Косте Пећанца и његових комита, па су и мере одмазде на том подручју биле најокрутније.

СРЕЗ ПРОКУПАЧКИ

Општина Барбатовцац

- Барбатовцац	20 убијених
- Кашевар	22
- Коњува	16
- Спанце	39
- Тмава	51
- Чунгула	20

Укупно 168

Општина Блаце

- Блаце	64 убијених
убиј.	
- Врбовац	17
- Попова	17
- Субал	22
- Суби До	41

Укупно 161

Општина Велика Плана

- Велика Плана	80
- Г. Бресница	26
- Д. Бресница	14
- Меровцац	16
<u>Топоница</u>	
- Мршељ	9

Укупно 145

Општина Горња Коњуша

Општина Гргуре

- Гргуре	44
- Вишесело	11
- Кутлово	33
- Музеће	21

Укупно 109

Општина Д. Речица

- Д. Речица	12
- Г. Речица	8
- Булатовац	10
- Баботинац	2
- Белогош	4
- Г. Трнава	11
- Д. Трнава	23
- Југовац	8
- Пашинац	9
- Ресинац	23

Укупно 110

Општина Доња

- Д. Топоница	13
- Г. Топоница	4
- Губетин	4
- Дреновац	2
- Мала Плана	4
- Поточић	17

- Г. Коњуша	3
- Г. Бејашница	4
- Пискаље	12
- Прекашница	2
<hr/>	
Укупно	29

Општина Драгуша

- Горња Драгуша	5 убијених
- Алабана	4
- Криваја	6
- Лазаревац	12
<hr/>	
Укупно	27

Општина Житни Поток

- Житни Поток	20
- Бублица	8
- Гласовик	21
- Драги Део	10
- Ђуревац	1
- Јабучево	2
- Кожинце	4
- Мрљак	2
- Статовац	43
<hr/>	
Укупно	111

Општина Концељ

- Концељ	5
- Белољин	10
- Бресничих	36
- Доња Коњуша	32
- Мајере	15
<hr/>	
Укупно	98

Општина Крушевица

- Крушевица	16
-------------	----

- Смрдан	2
- Ћуковац	2
- Водице	1
<hr/>	
Укупно	49

Општина Међухана

- Међухана	7
- Суваја	5
- Алабана	6
<hr/>	
Укупно	18

Општина Пребреза

- Пребреза	15
- Ђуревац	21
- Сибница	17
- Трбуње	26
- Чучале	13
- Цепница	14
<hr/>	
Укупно	106

Општина Прекадин

- Прекадин	2
- Гојиновац	6
- Шишмановац	8
<hr/>	
Укупно	16

Општина Прекопуце

- Прекопуце	11
- Здравље	27
- Кончић	17
<hr/>	
Укупно	55

- Арбанашка	15
- Буколорам	8
- Власово	4
- Обртинце	3
- Пестиш	7
- Пролом	7
- Ргаје	13
- Товрљане	33
- Трнов Лаз	27
- Широке Њиве	14

Укупно 147
Прокупље
160

Општина Сварче

Општина Претрешња

- Претрешња	17
- Г. Јошаница	27
- Качапор	9
- Придворица	22

Укупно 75

Општина вароши
Укупно

Према допису председника ове општине Алексе Симоновића од 31.08.1920. године, у овој општини није било погинулих или интернираних.

Општина Туларе

- Туларе	10 убијених
- Баце	8
- Калудра	5
- Плочник	8
- Вича	6

Укупно 37

Укупно је у срезу Прокупачком за три године бугарске окупације убијено укупно 1621 особа. Уствари толико је идентификовано жртава са именом и презименом а број погинулих је сигурно већи. У овом срезу је карактеристичан напред наведени допис председника Сварчанске општине, који обавештава среског начелника да на територији те општине „није било погинулих или интернираних за време народне побуне“.¹⁴ Као што је познато, у тадашњем

жаргону, под народном побуном се сматрао Топлички устанак, који је трајао само месец дана 1917. године. Тако се овај допис може двосмислено тумачити, као да у овој општини није било жртава за време тог устанка, а пре или после њега, да ли је било жртава не зна се? Заиста је невероватно да у целом Топличком округу ово буде једина општина у којој није страдала баш ни једна једина особа!

Сабирањем укупног броја идентификованих жртава из сва три среза, Прокупачког са 1.621 убије-

¹⁴ AVII, КУТИЈА 77, акта Анкетног одбора,

ном особом, Добирчког са 1.454 убијених и Косаничког са 1.396 убијених, долази се до укупне цифре од 4.471 убијена особа на територији Топличког округа, које су идентификоване са именом и презименом. То је цифра до које је аутор дошао истражујући грађу која је била доступна у архивима и музејима, упоређујући је са подацима из бројних хроника села и општина са овог подручја, разних сећања и записа. Ова цифра је за 564 имена већа од броја жртава који је утврдио Анкетни одбор Народне Скупштине 1920. год.¹⁵

Нема никакве сумње да је у Топличком округу за време бугарске окупације извршен прави покољ цивилног становништва. Те три године бугарске окупације се не могу другачије окарактерисати до речима да је то био прави „топлички пакао“. У Топлици се умирало на све стране. Умирало се храбро, стоички, без речичи. Умирало се пркосном са жељом да се бар пред смрт наруга мучитељу. Умирало се и фаталистички, тупо, понекада и у несвести после тешких, бестијалних мучења. Умирало се и кукавички, са сузама и молбом да им се поштеди једино што им је после бесомучне пљачке остало – голи живот. Све је то људски и све је то неумитна смрт стављала у исту раван.

Постоје и неки аспекти тог „топличког пакла“ на које треба скренути посебну пажњу. На пример, на чињеницу да су убијане и истребљиване целе фамилије. Навешћемо неке карактеристичне примере.

- У Доњем Црнатову су истог

дана убијена три брата Ристића, Аврам од 26, Спира од 30 и Живко од 22 година. Сви су заклани.

- Из Топонице код Житорађе истог дана су убијени отац и син, Јанко и Светозар Златковићи.

- Из Доњег Црнатога убијена браћа Милутин и Благоје Ђорђевић и Војислав и Михајло Марковић.

- Из Самариновца су убијени Мило од 50 година и његова два сина Милан и Драгутин.¹⁶

Из општине Југбогдановачке су убили два брата Банковића, на зверски начин их масакрирали, одсецали им руке, уши, носеве. Једног од њих, Станка, прво су претукли и опљачкали му 1.000 динара а затим га убили. Овај злочин су извршили војници бугарског 11. пука¹⁷

- У селу Плочнику су насред пута заклали Владимира Милутиновића, са сестром Стеваном и њеном ћерком Круном од 18 година.¹⁸

- Из фамилије Исака Поповића, угледног домаћина из села Тмаве, среза Прокупачког комитски војвода Лазар Иванов Кленков, прво је стрељао¹⁹ његовог брата Лазара, старог 60 година а затим Исакове синове Будимира од 22 и Станимира од 17 година. Обећао је да ће му поштедети најстаријег сина Драгољуба ако му да 1.000 динара. Када је добио тих 1.000 динара лично је заклао Драгољуба. Да би спасио живот снахе Весне, која је већ била претучена батинама по трбуху и паљена усијаним ножевима по телу Исак је платио 6. 820 динара.

¹⁶ Исто, стр. 197

¹⁷ Исто, стр. 165

¹⁸ Исто, стр. 142

¹⁹ Исто, стр. 98

¹⁵ Documents, tom III, стр. 297

После овог страшног масакра, фамилија Исака Поповића није остављена на миру. Нешто касније, Исака и његову жену Ранђију, лично је претукао бугарски председник Барбатовачке општине Димитрије Христов, родом из Ђевђелије и опљачкао му последњих 200 динара, који су му остали у кући.

Породица Миладина Петровића из Тулара је настрадала када им се у кући уселио бугарски председник тжТуларске општине Иван Лазов. Прво их је темељно опљачкао. Затим му је силовао жену Борику а затим и снаху. Онда му је силовао и кћер Дафину, девојку од 18 година и одвео је са собом у Бугарску. Када је Миладин кренуо у Бугарску да тражи кћер, Лазов га је убио. До 1921. године Дафина није била пронађена.²⁰

- Радоња Дедић и његова супруга Милосава из Обртинца убијени су на крајње окрутан начин, ископане су им очи и просут им је мозак ударцима батина по глави.

- Ђока Ђурђевић, његова жена Мара и њихова малолетна кћи из села Ђаке, заједно су убијени истог дана.

- Цела фамилија Машана Стојовића из Јовине Ливаде, Машан, његова жена Анђа, Ђоко и његова жена Шајка и брат Илија убијена је.²¹

- Слично је прошла и фамилија устаничког четовође Димитрија Беговића из Доброг Дола. Поред Димитрија убијени су и његова мајка, супруга и четворо малолетне деце.

- Из фамилије Андрића из села Свињишта, среза Косаничког, по-

бијени су Тома Андрић, председник општине, његов брат Обрен, затим Марко, Милорад, Трифун, Јован, Стаменка жена Јованова и Маргита Андрић. Укупно 8 особа.²²

- У селу Космача, општина Грабовничка, среза Косаничког, из породице Мркоњића су побијени Гвозден и његова жена Јелена и синови Љубо и Јован. Убио их је војвода Ристо Чаушев.

- Из фамилије Радивоја Тодоровића, из села Дединац, из исте, Грабовничке општине убијени су Радивоје, Радоња, Радован, Јована, Тодора, Јелена, Петројка. Осакаћени су и остали тешки инвалиди Радомир и Владимир²³

- Због ограниченог простора, зауставићемо даље набрајање истребљивања целих фамилија или већине чланова једне фамилије. А таквих примера је било на десетине по Топлици.

Друга страшна карактеристика ових убистава је бездушно убијање деце. Навешћемо неке примере.

- Радоје Стаменковић из Д. Црнатога, стар 14 година убијен је ножевима као и Стеван Коцић из Бадњевца стар 16 година.²⁴ Видоје Миљивојевић из Куршумлијске Бање, стар 16 година, три пута је био бездушно претучен а затим га је лично обесио комитски војвода Тане Николов.²⁵ Страшна мучења и убиства над децом извршена су у селу Пљакову у срезу Косаничком. Тамо је Косара Миловановић, стара само 11 година, кћи Раденка Милованови-

²² Исто, стр. 297

²³ Исто, стр. 302

²⁴ Исто, стр. 168

²⁵ Исто, стр. 168

²⁰ Исто, стр. 98

²¹ Исто, стр. 98

ћа, одведена у затвор, мучена и силована од стране војводе Лазара Кленкова а затим убијена. Исти војвода је од оца узео 1.000 динара обећавајући да ће му поштедети кћи.

- Из истог села су војници повели Драгомира Миливојевића, старог 13 година да им покаже пут до суседног села и успут га убили, ископали му очи, одсекли уши, руке и ноге. А његовог вршњака Михајла Велимировића из истог села су дивљачки претукли камцијом са оловним куглицама²⁶

- Шта тек рећи о судбини Прекић Гвоздена старог 15 година кога су силовали војници 25. пука бугарске војске.²⁷

У селу Дегрмену, срез Косанички, учињени су бројни страшни злочини, које је тешко и описивати. Навешћемо само неке који су учињени над децом. Тако је мали Новак Новичић, стар свега 6 година, паљен и унакажен врелим гвожђем само зато што је певао неку српску песму. Још је страшнија била судбина Јелисаве Стожинић, старе свега 16 година, која је батинама тучена по стомаку и леђима и после тога су јој палили груди. Од страшних мука Јелисаве је остала умно поремећена.²⁸

Да ли је уопште могуће коментарисати судбину несрећне Талијанке, ћерке Свилене, удове Зарије Пејића, која је силована иако је имала само 8 година.

У селу Секирача, среза Косаничког мали Љубомир Гојовић, стар свега 8 година, дивљачки је претучен од стране војника 25. пука а затим су

га обесили на брест у ливади поред села²⁹ У селу Космача у истом срезу, бугарски злочинци Илија Димов, Риста Чаушев и Крум Попов, који су се „истакли“ бројним убиствима, окрутно су мучили и децу. Тако су браћу Тому од 12 и Саву од 8 година, тукли батинама са 50 удараца и после тога изболи ножевима. Исте муке су претрпели у том селу и Милош, син Јестратија Андрића, стар 12 година и Милисав Чоловић стар свега 10 година. Из тог села, скоро да није било одраслог мушкарца или жене да није претрпео неки облик мучења.³⁰ У селу Трпези, Љубица, кћи Перка Лакићевића, стара само 12 година, дивљачки је претучена и избодена ножевима. Да би је спасио сигурне смрти, отац је откупио живот свог унакаженог детета са 3.000 динара.³¹

У већ наведеном селу Космача, Милутин Вукајловић, син Јована Вукајловића, стар свега 6 година зверски је убијен батинама по глави.³² После ових страшних примера, аутор мора да престане са набрајањем страховитих злочина који су почињени над немоћном децом. Боље је престати са описивањем мучних детаља а таквих случајева је у Топлици било исувише. Навешћемо само још страховит масакр у селу Мрча, општина Луково у Косаничком срезу. У том сеоцету од једва 100 душа, само у једном дану, 12.03.1917. године, војници бугарског 39. пука су побили 37 становника, највише жена и деце. Поред оста-

²⁶ Исто, стр. 171

²⁷ Dokument, том II, стр. 125

²⁸ Исто, стр. 94

²⁹ Исто, стр. 125

³⁰ Исто, стр. 108

³¹ Dokument, том III, стр. 170

³² Петровић, н.д. стр. 305

лих Михајла Милановића, његову жену Тодору, стару 26 година и једногодишњу кћер Станиславу живе су секли ножевима док нису издахнули. Када су се увече, после одласка злочинаца сељаци из суседног села усудили да приђу Мрчи, крај Тодориног леша су нашли и њену мртву бебу. На исти начин је усмрћена и једногодишња Цвета, кћи Тиосава Милановића.

Страшна је била и судбина Стојанке Гиличић из Мрче и њеног десетогодишњег сина Вукомира. Бугарски војници су их прво изболи ножевима а затим затворили у кућу и запалили. Њену рођаку Софијану бугарски војници су боли ножевима док је у наручју држала двоје малолетне деце. Када је издахнула из мртвих руку су јој извукли двогодишњег Ратка и једногодишњу Милицу и живе бацили у запаљену кућу да тамо изгоре. Потпуно су уништили и породицу Благомира и Станке Филиповић, које су дуго мучили, пекли их угарцима по телу и боли ножевима. На исти начин су мучили и њихову децу, шестогодишњу Станојку и двогодишњег Радоша. На крају су целу породицу затворили у кућу и запалили. Жива су испалена и деца Драгојла Гиличића, кћер Богдана и двогодишњи син Милан.

И тако редом, жене, деца старци. Мало је било преживелих тог страшног мартовског дана у Мрчи. Оно мало преживелих, остали су доживотни инвалиди, осакаћени, унакажени, избодени, опечени и надасве ојађени за цео живот. Остало је и доста сирочади које није имао ко да храни и подиже. Страшна је чињеница да је у једном сеоцету од једва

стотињак становника у само двадесет домова, у једном дану побијено 37 особа. О томе да је цело село спаљено, не треба ни напомињати.³³

Страдање жена

Друга страшна карактеристика бугарских злочина у Топлици је масовно страдање жена, које су на најбестијалнији начин мучене, силоване и убијане. Њихова судбина је била одређена у упутству бугарске команде о томе како треба поступати са одређеним категоријама становништва у Србији. У том језивом документу се за српске жене, поред осталог каже да су оне „...најфанатичнији и најсиловитији шовинисти... Оне су живи центар српског духа“. А затим следи закључак достојан једног Химлера: „Истребљење србизма представља у ствари, истребљење српских жена које су најмоћнији фактор србизма.“³⁴

Када се прочита ово упутство онда постоје јасније невероватно страдање жена у Топличком округу. Немогуће је навести све облике и случајеве мучења, иживљавања и убијања жена. Навешћемо само неке карактеристичне случајеве.

У писаном извештају начелника Прокупачког среза упућеног Анкетном одбору Народне скупштине августа 1919. године, наводи се да је само у том срезу силовано 264 жена и девојака, уз напомену да већина случајева није пријављена због срамоте жртава, тако да је стварни број

³³ AVII, K-77, рег. бр. 1, ф-1, лист 2, акта Анкетног одбора

³⁴ Dokuments, том III, стр. 302

далеко већи.³⁵ О том стиду и срамоти говори и случај Станковић Јованке, супруге Јована Станковића из Гласовика, која се после силовања обесила. А таквих случајева је било безброј.

Од 206 претучених особа у општини Куршумлијска Бања, 88 су биле жене, од којих је већина и силована. Тако су Велику Драгутиновић силовали а затим претукли са 120 батина. Стојка Перић из Бање је прво силована а затим тучена батинама по трбуху. Петкана Алексић из исте општине је силована и тучена са 200 удараца батином...³⁶

Силоване су и малолетне девојчице од 8 година, младе девојке, удате жене, па чак и старице. Тачан број силованих жена у Топличком округу никада није утврђен, нити ће икада бити утврђен. О томе речито сведочи извештај председника општине Куршумлија, који извештава да је „силовано више од 100 жена, но мало их има које то признају, јер их је срамота.“³⁷

Праву слику даје извештај председника општине из Иван Куле који изричито наводи: „У селима ове општине нема ни једне женске особе изнад 12 година, која није силована“³⁸

О степену тортуре над становништвом најбоље се може закључити анализом стања у општини Грабовница, у којој је до рата живело 2.658 становника. Од тога је регистровано 557 жртава разних облика

тортуре, што значи да је преко 20% становништва издржало најтеже облике физичког насиља. Од укупног броја жртава, 210 је жена а 182 особе су убијене.

Жене су убијене на најстрашније начине. Убијене су са децом у наручју, живе спаљиване на својим огњиштима или су гореле у запаљеним кућама. Убијене су на садистички начин са жељом да им се, не само одузме живот, већ и нанесе што већа срамота. Навешћемо неке случајеве.

Даринка Аћимовић из Вукосавца је са бебом у наручју заклана фебруара 1918. године. Вишња Јовановић из истог села је испећена на свом огњишту. Јегда Делибашић из Трмке је претучена и жива спаљена у својој кући априла 1917. године, као и Сава Јовановић из истог села. Јордана и Стана Вукосављевић из Љуше претучене су мучене и на крају заклане.³⁹

У селу Пљакову, Цвету, жену Вукајла Милосављевића су тукли камцијом са оловним куглицама док је у наручју држала два мала детета. Деца су издахнула а Цвета је преживела и остала поремећена.⁴⁰

У селу Тмави, среза Прокупачког, војвода Лазар Кленков је прво заклао Алексу Марковића а затим му силовао жену Вукосаву стару 40 година и кћер од 20 година. Исти злочинац је у Тмави прво заклао Јовицу и Станку Радовановић а затим им силовао и тукао кћер Ранђију од 19 година. Исти тај Кленков је у Тмави силовао Раду Станковић, ста-

³⁵ Музеј Топлице, ТУ, инв. бр. 205. Извештај прет. општине. Вл. Станковића

³⁶ Документи, том II, стр. 71

³⁷ Исто, том III, стр. 302

³⁸ Исто, стр. 168

³⁹ Исто, стр. 163-168

⁴⁰ А. Митровић: Србија у I св. рату, Београд, 184, стр. 373

ру 20 година, затим је претукао говећом жилом, тако да је од последица умрла а после је заклао њеног оца, који је до тада морао да гледа патње своје кћери. У селу Тулару су Тане Николов и Иван Лазов ухватили Тијану, Јерину, Даницу и Персу Радовановић, силовали их и тукли наге. Даница, која је била трудна, после неколико дана је родила мртво дете. Овој фамилији су истовремено опљачкали 4.000 динара. Силовали су жене на понижавајући начин пред мужевима, очевима и децом а у селу Пљакову су пред окупљеним селом, војници бугарског 25. пука јавно силовали Симону Прекић, Бојовић Стојанку, Милосављевић Пејку и Крстојевић Станку.⁴¹

И да не набрајамо даље. Остаје страшна чињеница да је неколико хиљада жена из Топлице доживело страшну судбину и муке достојне Дантеовог „Пакла“. Нажалост, нико се до сада није сетио да тим мучницама подигне достојан споменик, или барем да евидентира све њихове жртве.

Интернација

У почетку бугарске окупације, масовно интернирање српског становништва у логоре у Бугарској, имало је за циљ да обезглави становништво, како би се лакше спровеле мере денационализације, односно извршила насилна бугаризација. Зато су у почетку интернирали становништво вишег и средњег слоја или како је у упутству наведено да треба похватати и интернирати „... све

официре, учитеље, новинаре, бивше посланике, војне чиновнике и сва сумњива лица“⁴² Циљ је био да се становништво лиши интелигенције и људи који би евентуално могли да организују отпор окупатору.

Ова наредба је спровођена стриктно, тако да је на пример из Топличког округа било интернирано 10 свештеника а 6 је убијено. Интернирани су Стојан Поповић из Петровца, Захарије Констатиновић из Житног Потока, Василије Протић из Дубова, Стеван Поповић из Александра, Момир Ковачевић из Блага, Богосав Поповић из Куршумлије, Стојан Стошић из Куршумлије, Иван Ристић из Жуча, Сава Камперелић из Прокупља и Јосиф Ракић из Крушевице. Убијени су Коста Првуловић парох орљански, Василије Антић из Концеља, Риста Поповић из Раче, Димитрије Димитријевић из Гргура, Риста Поповић из Куршумлије, Радивоје Вучинић из Концеља и Цветко Поповић из Крчмара.⁴³

Међутим, под видом депортације и интернирања, Бугари су прикривено спроводили у ствари масовна погубљења. Људе би хапсили и наводно упућивали за Бугарску а затим већину би убијали успут. У жаргону бугарских власти за особе које су убијене успут говорили су да су они „отишли за Софију“. Највише их је страдало у Сурдулици а много их је побијено и у самим логорима у Бугарској. Касније је интернација служила и као начин да се обезбеди радна снага у Бугарској и у позадини фронта у Македонији, тако да је то постала масовна појава и из Топлич-

⁴¹ Dokuments, том II, стр. 324

⁴² AVII, K-77, Акта Анкетног одбора

⁴³ Исто

ког округа је почело масовно интернирање.

Колико је интернирање становништва у суштини било практично истребљење људи говори податак начелника среза Прокупачког из 1919. године да се из интернације „вратило свега једна трећина и то у бедном стању за живот неспособно“.⁴⁴

О томе каквог је обима било страдање у интернацији види се и из података о жртвама у вароши Прокупља, из које је за време окупације убијено 160 особа. Од тога је у интернацији страдало 84 особа и то у логорима у Софији, Сливену; Бургасу, Старој Загори, Панчеву, Пернику итд.⁴⁵

О погубљењима у току спровођења за Бугарску извештава аустроугарски пуковник Фон Лустиг, официр за везу, који у поверљивом извештају својој Врховној команди наводи како бугарски војници успут „узимају ашове, одводе инетрнирце у брда и убрзо се враћају, али без сужања. Бугарски официри уопште не крију ова погубљења, пре се њима хвале.“⁴⁶

Касније, током окупације интернирање је постало уносан извор прихода за окупаторе. Када год би неког хтели да опљачкају, одмах би му ставили до знања да ће бити интерниран и јадник би плаћао да би спасао главу. Два софијска адвоката,

⁴⁴ Митровић, н.д. стр. 373

⁴⁵ Љ. Јовановић: Побуна у Топлици и Јабланици, 1918. стр. 46, исказ Властимира Вуковића, ђака 7. разреда гимназије, учесника топличког устанка, тад српским властима у Солуну после успешног бекства из Србије 10.09.1917.

⁴⁶ Dokuments, том III, стр. 202

Такев и Лапчев, иначе бивши министри, отворили су своју канцеларију у Нишу и главни извор прихода им је био новац који су узимали од породица интернираних особа, како би издејствовали преко својих веза њихово пуштање из логора у Бугарској. Према извештају начелника среза прокупачког они су опљачкали преко 100.000 динара од ојађених породица о чему постоје и писане изјаве.

Пљачка

Већ на примеру судбине интернираца види се један вид пљачке становништва на окупираној територији. Но то је био само део систематског пљачкања становништва. Пљачка је била темељита и од првог дана окупације. Одмах по доласку у Прокупље конфискована је имовина свих грађана који су напустили своје домове и склонили се на страну или одступили са српском војском. Њихове куће су једноставно опљачкане а имовина однешена⁴⁷

Извршена је девалвација српског динара, наравно на штету српске валуте, затим су заведени нови порези који до тада нису постојали: порез на стоку, такса на свирање и певање, такса на одлазак из места у место итд. Измишљен је цео систем такси и пореза да би се народ економски исцрпео. Зведене су и контрибуције казног карактера, од ока и по слободној процени локалних команданата за најмање непоштовање власти. Зведене су и реквизиције у стоци и храни за војску, што се изродило у најобичнију пљачку. Но то су

⁴⁷ AVII, K-77, Акта Анкетног одбора

све били „државни“ облици пљачке становништва, покривени каквим таквим актима и наредбама. Најгора пљачка се одвијала на терену, кроз самовољу и отимачину кметова из Бугарске, локалних органа власти по градовима, разних војвода из комитских чета које су харале по Топличком округу итд.

Људи су пљачкали на најстрашније могуће начине. Навешћемо само један случај хиљаде сличних: Насти Кулић из Крајковца су војници бугарског 7. коњичког ескадрона одвели 11.07.1917. године кћер Цану и сина Николу, тукли их мучи, силовали, отерали за Ниш и убили. Несрећна Наста, да би добила тела своје деце да их сахрани, морала је да плати 700 динара.⁴⁸

Како је изгледала пљачка у пракси навешћемо примере из две општине, Доњоцрнотравачке и Рачанске, које су после рата направиле спецификације опљачканих ствари, стоке и хране. Тако је у општини Д. Црнатово за време окупације опљачкано 400 тона пшенице, 250 тона јечма и 70 тона кукуруза, 280 волова, 360 крава, 650 јунади, 210 бивола, 1020 коња, 11.000 оваца и 3000 свиња. Због недостатака простора нећемо набрајати живину а тога је однето више хиљада комада. Отерано је 210 запрежних кола, отето 160 плугова, 250 секира, 450 мотика итд.⁴⁹

Из сиромашне општине Рача у срезу Косаничком опљачкано је неколико хиљада грала коња, волова

и крава, 5.000 оваца и 1.500 свиња, преко 1.000 она кукуруза, јечма и пшенице. Опљачкано је 300 кола, 600 секира, преко 1.000 ћилимова, 200 јоргана, 500 часовника, 2.500 мотика, 10 шиваћих машина итд.⁵⁰

Топлички округ је за време окупације практично био економски уништен, опљачкан до голе коже. Није узалуд амерички новинар Драјтон у свом предавању у Њујорку 1919. године говорио о томе како је боравећи у околини Куршумлије непосредно после ослобођења видео жене које нису имале шта да обуку, јер им је све било опљачкано, па су уместо хањина имале око себе омотане грубе сукнене вреће. Или закључак међународне комисије која је испитивала бугарске злочине у Србији, да после темељне пљачке и паљевине „општине Куршумлијска Бања, Рача, Добри До, Иван Кула и Луково више и не постоје.“⁵¹

Само у срезу прокупачком вредност имовине која је опљачкана становништву износи преко 20.000,000 златних франака.⁵² Најкраће речено Топлички округ је био вишедеценијски уназађен, економски до те мере упропашћен да се дуго није могао опоравити.

Паљевине

Посебни вид сатирања становништва представљало је систематско уништавање кућа за становање и економских и помоћних зграда. Према извештају Анкетног одбора Народне скупштине, у Топличком

⁴⁸ Исто

⁴⁹Rapport de la commission interaliee... Београд 1919, стр. 11 / Les communes Bania, Ratcha, Dobrodol, Ivan/koula, Loukovo n`existent, pour ainsi dire, plus /

⁵⁰ AVII, K-77, Акта Анкетног одбора

⁵¹ Dokuments, том III, стр. 319

⁵² Музеј Топлице, ТУ, инв. бр. 210

округу је било потпуно спаљено 55 села. Када су се демобилисани војници српске војске после завршетка рата враћали у своју родну Топлицу, налазили су своје преживеле фамилије како живе у земуницама.

Већ поменути амерички новинар Драјтон, описује да је преспавао у Куршумлијској Бањи у јесен 1918. године у једној бедној кућици али напомиње да је то био једини читав објекат у целој општини, сви остали су били попаљени. Према једном извештају цела општина Гргурска била је до темеља сагорена. У општини Д. Црнатово је запаљено 310 домова а у општини Рача 350, док је у срезу Прокупачком према извештају из децембра 1918. године запаљено 3.200 кућа за становање.⁵³ У далеко мањем срезу Косаничком било је запаљено 1.977 стамбених зграда и 7.330 помоћних и економских зграда - салаша, амбара, штала итд.

Злочинци

Жалосна је чињеница да су страховите и монструозне злочине, са пуно садизма и бестијалности, подједнако чинили и војници и официри регуларне армије Бугарске, као и разне комитске јединице и њихове војводе које су после Топличког устанка биле доведене да тероришу народ.

Сигурно је да су највећи злочинци били инспиратори идеје о „Бугарској Морави“ и актери плана за насилну бугаризацију српског народа, на челу са председником владе

⁵³ Службене новине Краљевине СХС, бр. 26/1919. Београд, Извештај одељења за заштиту деце.

Василом Радославовим. Ту су и команданти као што су били генерали Кутинчев и Протогеров. На самом терену Топличког округа носиоци терора су били потпуковници Дарвингов и Атанасов. Од регуларних јединица по злочинима су се истicali 11. и 25. пук.

Од нижих официра који су оргијали на терену, лично убијали, пљачкали, палили и силовали забележени су мајор Стевчев, командант места у Куршумлији, који је немилосрдно пљачкао становништво по Косаници. За пуштање из затвора невино притворених људи, или за ослобађање од интернације тарифа му је била 1.000 динара.⁵⁴ По убиствима и бестијалним мучењима истакли су се поручник Риста Аризанов из Плевана, поручник Коцев из 25. пука који је побио масу људи у Свињишту, поручник Папазов из истог пука, који је убијао и пљачкао, поручник Стојанов, командир 10. чете 11 пука који је оргијао по општини Луково, као и потпоручник Тодоров из осмог пука.

Забележени су тешки злочини које су извршили потпоручници Илија Димов из Хаскова, Крум Попов, Иван Розов, као и поручник Нако Маринов, командир чете из 11. пука, који је лично побио 7 особа у Гојиновцу и Шишмановцу.

Поред официра регуларне војске, по злочинима су остали упамћени командири комитских чета, разне „војводе“, којих је на терену Топличког округа било 64. Међу њима је по највећем злу и крволоштву остао упамћен Тане Николов, родом из се-

⁵⁴ Службене новине Краљевине СХС, бр. 26/1919. Београд, Извештај одељења за заштиту деце

ла Дуње код Прилепа. Уз бок њему, по свирепости и садизму је Лазар Иванов Кленков, или како је понегде забележен као Кљунков, родом из Штипа, одакле је био и војвода Тодор Ровчанов, по занимању професор. Из Охрида је био војвода Александар Мандрачев, из Велеса Тодор Гојчев или Горчев, како се понегде помиње.

У општини Туларе се по злочинима прочуо Иван Лазов из Штипа а у општини Крушевица Гаврило Стојилов из села Владимирци код Штипа. Поред њих страховите злочине су починили и Риста Чаушев, Атанас Мурђев из Прилепа, Ћира Пауновски из Струмице, Крум Зографов, Крум Георгијев из Ђевђелије, Павле Минчев из Софије итд. Већина њих су били већ искусни комите из врховистичког крила ВМРО-а, задојени великобугарским идејама и опседнути шовинистичком мржњом према српском народу, што су невидљивим неделима у Топличком округу и недвосмислено показали. Због потребе историјског памћења, наводи-мо имена ових опскурних личности.

Топлички округ је за време бугарске окупације 1915-1918. године поднео страховите људске и материјалне жртве са далекосежним демографским, социјалним и развојним последицама које се осећају до данашњих времена.

На подручју овог округа је побијено 4.471 идентификовано лице. Прави број жртава је много већи, нажалост без могућности да се икада документује. Колико је укупно било рањених, осакаћених, поремећених, доживотних инвалида итд. никада није утврђено.

О размерама катастрофе говоре и подаци о броју сирочади после рата. Иако је Топлички округ по броју становника био међу најмањим у Србији, по броју сирочади, а било их је 6.675, овај округ је био на другом месту, одмах иза Ваљевског округа, који је вишеструко био бројнији од Топличког. Оно што је најстрашније, по броју сирочади без оба родитеља, а било их је 2.446, Топлички округ је био на жалосном првом месту у Србији.

Овај округ је био једини у Србији који је по попису из 1921. године имао мање становника него 1910. године. Бројност из 1910. године достигнута је тек по попису из 1931. године. Требало је пуних 20 година да би се овај округ вратио на некадашње бројно стање а где је природни прираштај, који је иначе у овом крају био веома висок. Све то говори да су страховити злочини у овом округу достигли размере геноцида чије се последице осећају и данас.